

Rūta BUIVYDIENĖ

*Vilniaus universitetas***LIE. *skeiris* ‘NAŠLYS’?**

LKŽ sudarytojai, remdamiesi 1821–1880 metais gyvenusio gamtininko, kraštotyryninko ir žymaus lituanistikos dalykų rinkėjo Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskio, lenkiškai pasirašinęjusio Kossarzewski, rankraštiniu palikimu (plg. „Litvanica czyli Wiadomości o Litwie zebrane przez ... Ambrożego Kossarzewskiego“; rankraštis saugomas Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje), XII-ajame LKŽ tome pateikia mįslingą našlio pavadinimą *skeiris*, plg. *skeiris* sm. Kos 148 *našlys* (LKŽ XII 790). A. Kašarauskio rankraštis – vienintelis žinomas šio žodžio šaltinis; *skeiris* nei šia minėtąja, nei jokia kita reikšme nėra užfiksuotas nei gyvojoje lietuvių kalboje, nei senuosiuose ar naujesniuose raštuose. Kaip žinoma, našlio pavadinimai iš tradicijos priskiriami giminytės terminų grupei, tad galbūt galėtume tikėtis šį našlio pavadinimą rasti specialiojoje giminytės pavadinimus nagrinėjančioje literatūroje. Tačiau LKŽ pateikiamo *skeirio* ‘našlio’ nemini nei specialiai lietuvių kalbos (ar apskritai indoeuropiečių kalbų) giminytės pavadinimus tyrinėję autoriai, nei kita bendresnio pobūdžio etimologinė literatūra. Nuodugniau patyrinęjus vienintelį LKŽ minimą šio žodžio šaltinį – A. Kašarauskio rankraštį – ir atlikus tekstologinę analizę aiškėja, kad *skeiris* veikiausiai tėra pseudolytis, atsiradusi dėl apsirikimo: klaidingai perskaityti rankraščio rašmenys. Rūpimasis žodis pavartotas 148-ajame rašalu numeruotame rankraščio lape (pieštuku rankraščio tyrinėtojų pažymėtas lapo numeris būtų 140-as), tiksliau, antrojoje (nenumeruotoje) to lapo pusėje. Tame 148 lape esančiame Kašarauskio tekste, iš kurio LKŽ sudarytojai ėmė *skeirį*, kalbama apie lietuvių liaudies dainų motyvus ir veikėjus. 148 lapo pirmojo puslapio viršuje lenkiškai rašoma: „W Litewskich narodowych pieśniach słyń:“ ir toliau po dvitaškio lietuviškai vardijama: „Mergajte pri girnu, Wargu merguži [...], Biers żirgatis“ ir t. t., t. y. per visą puslapį išrikiuojami įvairiausi autoriaus pastebėti lietuvių liaudies dainose minimi motyvai ir veikėjai. (Plg. 1-ąją rankraščio kopiją). Kitoje (nenumeruotoje) to 148 lapo pusėje po keleto lenkiškų pasamprotavimų apie lietuvių liaudies dainų motyvus vėl rašoma: „Słyń w pieśniach:“ ir toliau, 5-ojoje eilutėje nuo viršaus, šalia kitų liaudies dainose minimų dalykų randame ir rūpimąjį žodį. (Plg. 2-ąją rankraščio kopiją. 5-ojoje eilutėje nuo viršaus esantis rūpimasis žodis drauge su reikšmės nusakymu ‘naszlis’ pabrauktas mano – R. B.).

Š = Sz (Sziauris viejas)

Š = Sz (Sziho = šuo)

Sitaurotik nardomų piceornik dyon. Margate per
 zion, Margu munguzi, mydis barntis, Pries zingatis, Lig
 pos Kiblonatis (celas, unāda) Bajonij (oxolica) Kalas auzias
 Bernases Dieutas, Zalios, ligius Laitis, Irona ruzige (tita
 me Būhlein) Sziauris viejas (zšomiruzig) Krautas (sabi)
 srojeles žodelej; Terbintales givij auzauzios, Rostas, Lelijos
 Kajib; gajduvej, Zidas 'Bor, las romany) ginda tajmat; artha
 rojele rampazijs kuriais u pakuriam (ošdno zbudomai) Kirij
 margate pajidanaite u bastoms. ruziatoms, Memoriclex
 wiktasilek no ne zgiulbi no ne ruzianji dyonulej? Stu tu
Wengorija zama, bastas Szurosztiles (fantukh) Purnetas (rozij)
Drobuzes risti (Lionan). Kagoc (zoda) Partynij; ostroji
pa-nydij - Paszaltinij no kudi margate? (imieja zozatoni)
Kingas mazas ab grajus, Serunigajte (anzuj) Piruzija (Tra
 be, vrolle, Galop; Marborilis (zabojan) pabony ruzta
 tankij piistas. Zali Mejonatij, Kemus, rozj, pruzak
traba myjhiuzys. Zawicelis, Polida, Widas, Moosna, Erge La
pe, Kossis, Szossas, Tautis Szios katymu Geguzis Gandus
Loris ozna de nis, shidquidj. Trimitas, floranne, Dobidas
auzias, Battis, ojias. Winduzis, (dei Rocho) Pastanotis
bielis isotus. auzia patkauwates Zidas (Hlaide) Sziousz
ta - Holz des Hlaide. Zemulelis (Rindan) Marguzati lad
ta delijate. Kalas Kiematis. Mannigale = Garbuzale -
Margas divoras, dejanonta lagialj. Kalas burzinatis dujli prant
salaty skonus, auzios Kardas, Schwarz! Lauduje - gudumj
uzulis Braun Krautz) Pernans granja - Kings. Fris gullige
les. ligyas - Kalas rodzjis - Waris Trimitaj (chorn Drommety)
Bubnij - Szemas susibteles juoj - Zalix maniseli juoj (ruindlij)
isotus Kavolas. Zali kuatalaj = judoni. Padimas (Haff) - Jusin
Worszuelis inewas = Kalbas Bangja diawatis (Golt des Wollan)
auzia Janoschis (auzas) Waltis (Kahn) Bangzuntis Wellan
uhankus. Kostas (amavit) Lajbas ruozias. Zalis varsta Pranz
letis (zidona uzoroty fantukh oada Khorshofu) Wclunas (suzidoms) istidoms
Kalos rutales - ginda sizidatij wolurams zuzjaczin uzoroty.

Pirmoji kopija. A. Kašarausko rankraščio 148 lapo (140-as lapo numeris įrašytas rankraščio tyrinėtojų) pirmoji pusė.

Mymianki sa ispicianik o przywozie ruty; majorem z za swoj
 jaso najdrozszego slynatu dla przywornik szianyst - Kto wie dla
 czep przywozono, czy usidlic niekadoweli? lub czy tytu przywozono
 z dca us wyroja) - przywozono - szyn wpisianik: marga
 Dora - mejris v. naszlis - sedun turalaj - Atiwizji su jendome
 sigatemo (Oellbaum mit schwaigbrunne beeren) Krowatis (wieszoni)
 auna ratalaj - Kals sapsinelis (Haarband) auna kwietoch
 (Strauschön) Uoiés tuoria - auna xispas Miszal bitua,
Wi, Wi, Dieruji, Diawulan maso - Kas mium padisi, Brolis ge
vioti (betrancom) Stixda Tangrijatis - Kals, wisus Klenchis
judas, Tajwolis (Braun) Balti kinalaj, pdonas droleles, Balti
statalaj, Kicimo wjeles - Kimutelis, Sonasis - Kasytas zalu szla
lehu - Rasytelaj wisingseji - Sedabra Kamandales - Leliju
darzas - Leliju kramatis (staude) Kali girele - sejite prajit
xite - Kardar - Bijunas (z czerwona roza) - Bermotas roza
Ante darzetej mysondeji - Marnas judas - Mozicite Bengabus
Strome (Quelle) auna patkawates - Kajise gande (czego las
 czy) - Kamnelis v. basadalis - Lelijos rananzes biad rca
Sedabinej pentinelej - Burtikas = zawiaza na kyp dursu
Garbes = Motite v. Garbes = Gaburize - Stiskiej armaty - Ant na
na gema po gema wandus - Bastar wintatis (weiss Rocken)
Sphiasus linczej - marjas Samelatis (Haspel) Zalas staduzis
zwojraj nanczej = zypem popiatozada - gedeti traucem
Sziligiles Heidelbeeren - Sidra gista - Sedabra Bortinas Kalti
Golius xialo dwejii szintu milliczii - Gomis weidenbaum
Bermotis = Kajtelitis - Marquzi = Lelijuzi - Rascioms wajnikal
(xdy zmac) Budela schleifstein - Marginis Saules pisagaj (199)
Strawisile, mann - Danzas Gaisa - Bijunitis = chopisa jan
rozjisa - Pagentajnej (anverwandten) awajto - Marga kwietu
te jstry dunioti - Maroxinej - Balti dobitaj dudaj piemaj
Lapre izawne daume xine - Kasa biegant pas calochi - awozto
jurdej wysois morza - Miedrus wiras zeshi hozy ordowis - At
tas Schiff - umare suxido erhol sich ein Wetter - Mioda Samb
Dicwo dubryta - Brolity! na duos tauroj (jubas) zydēt nej zalej ta
noti - Nasztunaj (zic Simas, wiadra) Straji, itajnia - Kemyni
le, Kiedentle (Edmutter Blüthenbringerin) Dicwo fingitis (228)
pratewis - Kalas duwas - ed atapieti = awajze zastawisic
 (Samandok!)

Atidžiau išsižiūrėjus, gana aiškiai matyti, kad minėtoje rankraščio vietoje (LKŽ nurodytame Kašarauskio rankraščio 148 lape, tiksliau, jo antrojoje pusėje) yra ne „skeiris“, o iš ne vieno šaltinio žinomas našlio pavadinimas *šeiris* (*šeirys*): Kašarauskio pavartoto žodžio pradžioje yra ne *Sk*, kaip kad perskaityta rankraščio šifruotojų, kurių darbu pasirėmus tariamasis „skeiris“ įtrauktas į LKŽ, o *Sz* (šitaip lenkiška rašyba Kašarauskas dažnai žymi lietuvių kalbos garsą [š]), tik rašalas ant *z* grafemos šiek tiek išsiliejęs! Kadangi *k* Kašarauskas dažnai rašo žemutę, be aukštos kojelės (plg. toje pat eilutėje *tinklelej* [= (šilkų) tinkleliai], dviem eilutėmis žemiau – *auksa raktelej* [= aukso rakteliai], *Zals kaspinelis* [žal's kaspinėlis] ir kt.), rankraščio šifruotojai *szeirį* (greičiausiai dar ir dėl truputį išsiliejusio rašalo ant *z*) perskaitė kaip *skeirį*, t. y. „skeirį“. Suklaidinti galėjo galbūt ir tai, kad šalia *šeirio* esančiame jo reikšmės nusakyme (žodyje *naszlis*) [š] parašyta jau kiek kitokia grafema – ne kaip *sz*, bet kaip *s3*. Plg. 148 rankr. lapo antrosios (nenumuotosios) pusės išdidintą rankraščio fragmento kopiją, kur skaitome: „*Szejris v. naszlis*...“

Wymiarunki są įspiciniai o przywozie ruki
 jano najdroższep klynotu dla przywoznych
 czep przywozowa, czy wszelkie uctodoweli?
 ryzar sie wyroza) - przywozowa - idym
 Dica - Szejris v. naszlis - Lidem tinklelej
 auzata (Oelbaum mit schwarzbraunem Beerens)
 auksa raktelej - Zals kaspinelis (Haarbaum
 (Sträuschön) lisičs tuoria - auksa ryzras
 Mi, Mi, Dienulau, Dienulau - Was m
 Dieti (Beträumen) (Stixda) Tangrijatis - Z
 jadas, Tajvalis. (Braun) Baltis kiedej, jds

Trečioji kopija. Rankraščio 148 lapo antrosios pusės išdidintas fragmentas.

Lietuvių kalbos garso [š] žymėjimas Kašarauskio rankraštyje įvairuoja: vienur, kaip žodyje *naszlis*, rašoma *s3*, kitur – *sz*. Antai to paties 148 (pieštuku – 140) lapo pirmojoje pusėje, 5-oje eilutėje nuo viršaus, rašoma *sziauris wiejas* – plg. 1-ąją rank. kopiją. 17–18-oje eilutėje nuo viršaus Kašarauskas vardija savo pastebėtus lietuvių liaudies dainose minimus gyvūnus ir paukščius. Čia išvardijami žvirblis, pelėda, vilkas, meška, ežys, lapė, kiškis, šeškas, jautis, šuo, katins, gegužė, gandras, lokys, ožka...

Jeigu įsižiūrėsime į rankraščio kopiją, labai aiškiai matysime, kad, pavyzdžiui, žodyje *šuo* garsas *š* labai aiškiai pažymėtas grafema *Sz* (plg. 1-ąją rankr. kopiją. Rūpimam dalykui svarbios vietos (*Sziauris wiejas, Szūo*) mano pabrauktos, taip pat pabraukta ir šone). Tai tik keletas originalo rašybos pavyzdžių; savaime aišku, vietų, kur [š] Kašarauskas žymi ne *sz*, o *sz*, yra ir daugiau. Tad ir rūpimo žodžio perskaitymas *szeiris* (o ne „skeiris!“), t. y. *šeiris*, neturėtų kelti abejonių. Juo labiau, kad šis žodis, t. y. *šeiris*, -ė (2) arba *šeirys*, -ė (4) ‘našlys, našlė’ užfiksuotas tiek tautosakoje (kuria, kaip žinoma, rinko Kašarauskas, plg. Zinkevičius LKI, V, 1992, 155–156), tiek tarmėse, konkrečiau – būtent Vakarų Lietuvos tarmėse (o Kašarauskas, beje, kilęs iš Žemaitijos). Plg.: *Ir sutikau seną šeirį, seną šeirį nežėnotą* KlpD (N 12); *Žmona jau pernai mirė, paliko jį šeirį* Užp; *Tėvas mirė, ir motina liko šeirė* Dov; *Už to šeire ištekėj* (1960) Dovilai, Grūžininkai; *Aš šeirė likau, kito [vyro] aš neieškojau* Kin (LKT 142); *Ne gražus szeirukio dwaruželis, / Ne sziltas szeirukio patalelis / Ne meili szeirukio ney žodeliai* ND; *Šeirės lova išgulėta / Meilės žodžiai iškalbėti* KlpD; *Ištekėji už šeiri* Tlž, Rg (1981); *Rėžulaitienė jau šeirė* Klp; *šeirė* Kintai, Ventė, Žemaitkiemis (Šilutės raj.); *šeirys* (4) Kintai, Sakūčiai, Rusnė (Šilutės raj.), *šeiris* (2) Klp (Giruliai); *šeirė* (Rusnė, Šilutės raj.), 1978; *šeiris*, -ė Dreižiai (Priekulė); *šeirys*, -ė Sg (1959). Įdomu, kad Bretkūnas šį žodį vartojo reikšme „vienišas (selbänder)“, plg.: *Wienas ira, be antro, /v. Scheiris vt./ ne turis ne waiko nei brolio...* BB Pam. IV 8 (Palionis BR 289). „Našlio, našlės“ reikšme *šeirys*, -ė (*šeiris*, -ė) pažįstamas ir iš kitų rašytinių šaltinių: N, K I 487^b, K II 337, N 171, RD, LC 1879 (N 33), Bs Mt II 186, Klvd, LsB 300, BzF, BŽ, KŽ, StngŽ, OGL I 265, OGL II 46. OsG 131 „našlės“ reikšme vartojama lytis *šeira* (szeira eine Witwe OsG 131); KŽ pateikia variantą *šeirià*. (Plg. Buivydienė, Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai (antras, pataisytas leid.), Vilnius, 1997, 86–87. – Toliau – LkVGP²). Išsiskyrusiam ar šiaip žmonos paliktam vyrui Vakarų Lietuvoje turimas sudurtinis pavadinimas *gývšeiris* (moteriai – *gývšeirė*: *gývas*, -à, *šeirys*, -ė, plg.: *Ans žmogus yra gývšeiris, nes jo pati nuo jo atsiskiedus* Klp (LKŽ III 385). Dėl darybinės reikšmės plg. *gýv(ã)našlis*, -ė. (Plg. Buivydienė LkVGP 88).

Manytume, kad tiek rankraščio rašybos analizės, tiek kitų faktų pakanka, kad tariamą našlio pavadinimą „skeiris“ reikėtų laikyti pseudolytimi, atsiradusia dėl apsirikimo: neteisingai iššifruoti rankraščio rašmenys. Tad etimologams nereikėtų sukti galvos dėl šio neegzistuojančio žodžio kilmės. Pakaks žinoti, kad ir Kašarausko rankraščio 148-ajame lape paminėtas žodis yra ne „skeiris“, o paprasčiausias *šeiris* ‘našlys’, užfiksuotas Vakarų Lietuvos tarmėse ir tautosakoje bei dalyje senųjų raštų. *Šeirys*, -ė (*šeiris*, -ė) neabejotinai giminiški sl. **sirъ* ‘vienišas, panašlės’ (s. r. сирый, сирота, сиротина ‘лишившийся отца и матери’, ‘безродный’, le. *sierota*, č. *sirý*, *sirotek*, srb. сирѧк, blg. сирак, сираче ‘t. p.’ – plg. О. Н. Трубачев, История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя, Москва, 1959, 189). Visus šiuos žodžius anksčiau mėginta sieti su gr. *χῆρος*

‘netekęs, panašlęs’, lo. *hērēs* ‘įpėdinis’. Kiti mano, kad šis mėginimas yra ne visai pagrįstas: pastarieji du žodžiai kilę iš **ǵ’ho(i)-*, o lie. *šeirỹs*, *-ē* (*šeiris*, *-ė*) ir sl. *sirō* teileistų rekonstruoti prolytę **keiros* (plg. Трубачев, Op. cit., 189). Kai kurie etimologai prie kalbamųjų giminiškų baltų ir slavų žodžių šlieja dar Avest. *saē* ‘verwaist’ – plg. Trautmann BSW, 1923, 301; Brückner SEJP, 1985, 489; Vasmer REW, 1950–56, 2, 628 t.; Fraenkel LEW, 970. Dar plg. Buivydienė LkVGP², 1997, 87).

LITH. *skeiris* ‘WIDOWER’

Summary

A textological analysis of the 19th century manuscript *Litvanica czyli Wiadomości o Litwie zebrane przez... Ambrożego Kossarzewskiego* (the author A. Kašarauskas, who signed in Polish as Kossarzewski) shows that the form *skeiris* ‘widower’, listed in the multi-volume *Dictionary of the Lithuanian Language* (LKŽ XII 790) with a reference only to this manuscript, actually does not exist: it is a pseudo-form due to a misreading of the word *šeiris* ‘widower’ on p. 148 of the aforesaid manuscript. The term for widower *šeiris* (*šeirỹs*) is a form encountered in Old Lithuanian writings, the dialects of West Lithuania, and in Lithuanian folklore (it is noteworthy that Kašarauskas, who collected Lithuanian folklore, is also a native of Samogitia, i. e. of West Lithuania). The author of this article discusses the origin of the word *šeiris* (*šeirỹs*) ‘widower’ in her study of *Affinity Terms of the Lithuanian Language: Rūta Buivydienė, Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai* (antras pataisytas leidimas), Vilnius, 1997.